

Літаратура

1. Бугаёў Д. Летуценніца на скразняках эпохі // Янішчыц Я. Выбранае. Мінск: Маст. літ., 2000. С. 3–18.
2. Янішчыц Я. У шуме жытняга святла. Мінск: Маст. літ, 1988. 414 с.

В.І. Смірнова

ДЫЯЛЕКТНЫЯ АСАБЛІВАСЦІ СЛОВАЎТВАРЭННЯ ДЗЕЯСЛОВА Ў ТВОРАХ ЛУКАША КАЛЮГІ

Ужыванне дыялектызмаў з'яўляецца адметнай спецыфічнай рысай мастацкага стылю Лукаша Калюгі. Гэта датычыцца самых розных відаў дыялектызмаў – фанетычных, акцэнталагічных, марфалагічных. Сярод іх значнае месца займае і такі разрад, як словаўтваральныя дыялектызмы.

Словаўтваральныя дыялектызмы, як вядома, адрозніваюцца ад сваіх літаратурных адпаведнікаў наяўнасцю або адсутнасцю ў іх складзе той або іншай марфемы, напрыклад: *мармыч* – літ. *мармытун*, *жвака* – *жвачка*, *слабкі* – *слабы*, *пяхота* – *пехатой* і г. д. Як відаць, гэтая разнавіднасць дыялектызмаў вылучаецца ў межах пэўнай часціны мовы. Разгледзім больш падрабязна словаўтваральныя дыялектызмы-дзеясловы, класіфікуючы іх паводле спосабу словаўтварэння.

I. Для дзеясловаў-дыялектызмаў уласцівы найперш прэфіксальны спосаб словаўтварэння. Вылучаюцца перш за ўсё лексемы, якія адрозніваюцца ад нарматыўных адпаведнікаў прыстаўкамі:

1. Аб-

Аббурыцца – абурыцца: *Ігналя ўзяў каштанку за павады й павёў, мяркуючы на паваротках, каб не аббурыцца: воз не так ушыркі, як увышкі накладзены, за што і злаяў быў бацька Хвядоса* (110).¹

Абнадзіцца – панадзіцца: *Алесь абнадзіўся і паўтараў не раз* (496).

2. Ад-

Адаперці – адперці: *Пад ганкам [Хвядос] знайшоў ключ ад сянец. Адапёр завалку* (120).

3. Вы-

Выклінаць – праклінаць: *Гэтак дзіця выклінаць* (131).

¹ Прыклады прыводзяцца паводле: Калюга Лукаш. Творы: раман, аповесці, апавяданні, лісты. Мінск, 1992. 110 с. У круглых дужках пасля прыкладу ўказваецца старонка з гэтага выдання.

Выгаладацца – прагаладацца: *Прыбяжыць* [Савоста], як выгаладаецца, адцярэ скарынку ад хлеба – у руку схопіў ды кулём ляціць на вуліцу, на сяло (240).

4. За-

Зайсці – выйсці: *Гадкі быў да гэтага чалавек. А зайшла замуж.* (141).

Заўнімацца – сунімацца: *Суша з таго часу зрабілася ў самым патрэбным месцы, дзе чужыя падарожныя людзі заўнімаюцца, як ідуць у карчму пагрэцца* (225–226).

5. З-

Зросціць – вырасціць: *К піліпаўцы другую [муку] зросцім, а з гэтай трэба выгнаць, а то сапсавацца гатова* (127).

Здумаць – выдумаць: *Здумаюць жа нешта, работы не маючы* (115).

6. Па-

Паблізіцца – наблізіцца: *Калі хлопцы шчэ хвілін колькі пачакалі й тыя, што ідуць, паблізіліся, дык чуваць стала, што тыя нешта паціху гамоняць самі сабе* (64).

Патакваць – падтакваць: *Югаля патаквала* (445).

Памінуць – абмінуць: *Так і паміне свой дом* (314).

Падавацца – здавацца: *Падаецца, як бы страціў нешта ды і забыўся, што й дзе, а знайсці яго, канечне, патрэбна* (35).

Паўздужаць – уздужаць: *Знай дзела, паможаш, калі не паўздужаю* (93).

7. Пера-

Перасціхаць – сціхаць: *Міхалюк усё свае песні пая, не перасціхае* (306).

8. Пра-

Прасмяяць – абсмяяць: *Вельмі добра, што ніхто, акрамя ягонага нязналага сына, тады не чуў яго. Ато – прасмяялі б!* (424).

9. Пры-

Прычуць – дачуць: *Але той [Мікалай] добра не прычуў і, толькі здагадуючыся пра гэта, заўгадзей асыкнуўся* (157);

Прынаручаць – даручаць: *Праваніс прынаручае клічніку радасць і здзіўленне* (461).

10. С-

Страціцца – патраціцца: *Як жа ж бы тады на вочы найці каму знаёмаму ці бацьку, што гэтулькі страціўся на яго*(34).

Спрацівіцца – супрацівіцца: *А хто спрацівіцца, і таго вон, каб і шныру не было* (62);

Спомніць – успомніць: *Але хай сабе й з цэбар будзе галава, ды й то ўсяго не спомніць, што ён за адзін толькі вечар намеле языком* (316).

11. Су-

Сукараціцца – скараціцца: *А як надыдзе вечар, як у чорныя сукачы пачнуць сукараціцца радкі друку* (429).

12. У-

Уруняць – зарунець: *Аўсы добра ўрунялі й колерам удаліся зялёныя, як не чорныя, што - знак на добры ўраджай* (48).

Угразіцца – награзіцца: *Вочкі хоць маленькія, але жвавыя - яны падміргнуць і ўгроззяцца, за адзін раз на двух чалавек і ўсё з накішым выразам пазіраць могуць* (157).

Утлумачыць – растлумачыць: *Што Бладзік утлумачыў, толькі тое й ведае пра ячэйку й розныя партыйныя справы* (173).

Урастаць – зарастаць: *Толькі што Баркаўцы вёска ўпартая: ёй пажар зычаць, а яна шчэ больш садамі ды вішняком урастае – і не знайсся* (369).

13. Уз(а)-

Узаперціся – усперціся: *“Пачакаю крыху”, – сабе думае [Хвядос] ды ўзапёрся на шчакеты* (51).

14. Нулявая прыстаўка

Памагаць – дапамагаць: *Падбегам кінуліся [Хвядос з Ксеняю] памагаць* (111)

Аставацца – заставацца: *Цяўлоўскаму толькі ўпраўляцца складаць астаецца* (169).

Прыяць – спрыяць: *Патом сабе Цыпрук прыяе, а не папу* (181).

II. Радзей словаўтваральныя дыялектызмы-дзеясловы могуць адрознівацца ад літаратурных форм слова тым ці іншым суфіксам:

1. -Ава-

Звязаваць – звязваць: *Ды за тры месяцы да таго растапырыліся [кнігі], што давялося ніткаю іх звязаваць, каб не згубіць чаго* (129).

Выплачаваць – выплочваць: *На паўтара года выплачаваць* (142).

2. -Ва-

Парушваць – парушаць: *Дык баяўся [Даніла] таго спакою каб як не парушваць* (448).

3. Іншыя суфіксы

Паспешыцца – паспяшацца: – *Паспешымся!* (51).

Малёгаць – маліць:– *Прызнайся, Андрук! Тут жа нікога чужога няма – усе свае людзі, – малёгаюць яго мужчыны* (394).

III. Прэфіксальна-суфіксальныя адрозненні адлюстраваны ў наступных прыкладах:

1. Да- + -ва-

Дараўнаваць – прыраўняць: *Мусіў Юстан сабаку да катой дараўнаваць* (386);

2. З- + -а-

Збрыдаць – абрыднуць: *Калі на жыццё разы два чалавеку вышадзе такая ўдача, дык і то ён не ведае, што з ёю рабіць – да таго доўга ўсё гэта зацягне, што аж збрыдае ўсім і самому яму* (345–346);

3. Пера- + -ва-

Пералятваць – пралятаць: *Як матылёк, у яе [дзяўчынкі] з плечука на плячук пералятваў блакітны шырокі каснік* (423);

4. У- + -а-

Увяраць – верыць: *Каб Марка не так у “Беларускую вёску” ўвяраў, можа б, ён да гэтае птушкі прыслухаўся, напасіў бы яе, каб пракукавала: колькі год яму, як гэты Вялікдзень, вясёламу быць* (411).

IV. У творах Л.Калюгі сустракаюцца і народныя словы-дзеясловы, якія маюць адрозненні ад літаратурных адпаведнікаў паводле постфіксальных сродкаў: *камандавацца – камандаваць, выйсціся – выйсці, парадкавацца – парадкаваць, спяшацца – спяшацца, ад’ехацца – ад’ехаць, перабыцца – перабыць, патрухацца – патрухаць: Нешта ёй [маці] не па душы, як хоча, так Язуком і камандуецца* (100); *Як з гаршкамі парадкавацца, ніхто не далажыў* (217); *Тое перабылося й забылася, бо даўно было* (414); *Толькі з вуліцы ў пагонку выехаў Хвядос, перавалок пугам каштанку па рэбрах і патрухаўся* (81).

V. Намі выяўлены прэфіксальна-постфіксальныя дзеясловы-дыялектызмы: *ацярпецца – сцярпець, даведацца – наведаць, раздумацца – падумаць, угрозіцца – награзіць, усеяцца – пасеяць: “Ацярплюся, – сабе думае [Трахім], – і хацецца не будзе”* (353); *Калі б Бладзік не быў у Хатніках, дык даведаецца чытальні* (154); *І потым раздумаўся [Арсень], што прыйшлася яна [Люба] яму лёгка й неўзабаве* (457); *Ну глядзі! – угрозілася Ганька* (123); *Сама лепш жа той зразумее і ўбачыць, хто ведае пару, як толькі ўсеюцца ды пакуль касіць не пачыналі* (522).

VI. Адзінкавыя прыклады сустрэліся на суфіксальна-постфіксальныя і прэфіксальна-суфіксальна-постфіксальныя адрозненні. Напрыклад, *звар’яціцца – звар’яваць, засябрыцца – пасябраваць: Тады звар’яціцца кравец* (297); *Засябрыцца [Блазік] з кім, дык пад ногі ідзе за таварыша* (125).

Прыведзеныя прыклады сведчаць пра багацце і разнастайнасць тыпаў словаўтваральных дыялектызмаў-дзеясловаў у творах Лукаша Калюгі.